

DEPOSITPHOTOS.COM

VERONIKA KALMUS, TÜ ühiskonnateaduste instituudi sotsioloogia professor
SIGNE OPERMANN, TÜ teaduskommunikatsiooni peaspetsialist

MEEDIAPÕLVKONDADE MÕISTMINE ON KOMMUNIKATSIOONIS OLULINE

Viie aasta eest asusid Tartu ja Tallinna ülikoolide teadlased sihipäraselt uurima põlvkonnastumise nähtust Eesti ühiskonnas. Metodoloogiliselt mitmekesine teadusprojekt põlvkondadest ja nendevahelistest suhetest võttis fookusesse eri vanuserühmade meediakasutuse ja sellega seonduvad hoiakud. Lisaks uurisime, kas ja kuidas muutuvad põlvkondadevahelised suhted info- ja tehnoloogiaküllases ühiskonnas¹.

Mitmes alamuuringus vaatlusime Eesti elanikkonda vanuses 15–79, hõlmates nii võimalikult laia spektri praegustest meediakasutajatest. Teistes alamprojektides keskendusime pigem noortele meediatarbijatele, sealhulgas eelkooliealistele lastele, kes on siiani olnud suhteliselt väheuuritud vanuserühm.

Kuivõrd projekti kesksed uurimisküsimused olid seotud ka laste ja noorte sotsia-

liseerimisega kujunevasse infoühiskonda, pöörasime eriti tähelepanu neile, kes täidavad selles protsessis võtmerõlli – lastevanematele ja õpetajatele, aga ka õdedele-vendadele ja eakaaslastele.

Projekti tulemused on kõigile huvilistele kättesaadavad veebikogumiku GENIRE (<http://genire.ut.ee>) vahendusel, mis võimaldab teemade kaupa tutvuda arvukate teaduspublikatsioonide, populaarteaduslike artiklite, bakalaureuse-, magistri- ja doktoritöödega. Lisaväärtusena pakub elektrooniline kogumik meediakasvatusalaseid õppematerjale ning praktilisi soovitusi lastevanematele, õpetajatele ja poliitikakujundajatele.

Artiklis toome lugejani ülevaate GENIRE veebikogumikus ilmunud teadustööde põhitulemustest.

Põlvkondlikud eripärad meediakasutuses

Meediakasutus mängib sotsiaalsete põlvkondade – lähedast sünniaastat ja samade ajalooliste mõjude kogemust jagavate gruppide – kujunemises olulist rolli.

Projekti raames tehtud ulatuslikud analüüsid näitavad, et meediakasutuses valitsevad vanuserühmade vahel märkimisväärsed, isegi reljeefsed erinevused, mis lubab kõnelda „meediapõlvkondade“ väljakujunemisest. Kaks vanimat vanuserühma (aastatel 1937–51 ja 1952–66 sündinud) on jäänud truuks traditsioonilistele meediakanalitele, mida nad harjusid kasutama oma lapse- ja nooruspõlves, ning ilmutavad teatud inertsi interneti ja nutiseadmete „kodustamises“. Vanuselt järgmine rühm (sündinud 1967–1981) paistab silma nii traditsioonilise kui ka uue meedia küllaltki aktiivse ja mitmekesise kasutuse poolest. Noorimad, aastatel 1982–96 sündinud, ilmutavad mitmeid erialakirjanduses digitaalsete või internetipõlvkonnale omistatavaid jooni, eeskätt ulatuslikku veebikasutust suhtluseks ja eneseväljenduseks. Eelmisest rühmast eristab neid eelkõige silmanähtavalt aktiivsem sotsiaalvõrgustike kasutus.

Meie analüüsitulemused lubavad väita, et nooremad põlvkonnad on üldiselt suutnud kiirete ühiskondlike muutuste, infostumise ja tehnoloogiliste arengutega nõtkemalt toime tulla, olles saavutanud märkimisväärse edumaa ka internetipõhises osalemises ühiskonnaelus ning poliiti-

Eesti 11–16-aastased lapsed on interneti liigkasutuse näitajate poolest Euroopas esikohal. Üldiselt on internetisõltuvuse risk kõrgem psühholoogiliste ja käitumisprobleemidega ning riski- ja sensatsioonihimuliste noorte hulgas.

ka-, majandus- ja kultuuriväljal. Väga hea kohanemisvõime poolest paistavad silma tänased keskealised, keda meediapõlvkondade klassifikatsioonis on nimetatud *puhverpõlvkonnaks*. See põlvkondlik rühm on oma kujunemisaastate jooksul kogenud erinevaid ühiskondlike tingimusi ning võib seetõttu olla võrdlemisi avatud igat laadi innovatsioonidele.

Samas on põlvkondadevahelised piirid üsna ähmased ning üleminekud sujuvad. Seega tasubki põlvkonnana väljajoonistumist näha sujuva kultuurilise protsessina, mida käesoleval sajandil iseloomustab järkjärguline digitaliseerumine. Nii võime teatava skepsisega suhtuda käsitluse täiesti ainulaadsest digitaalsest põlvkonnast, mille taustal kõik ülejäänud on väidetavalt võimetud uusi meediatehnoloogiaid täiel määral omaks võtta.

Digitaalsed tehnoloogiad ja veebikeskkonnad toimivad ühtlasi eri põlvkondade ühendajatena. Näiteks leidis Virge Tamme kolme generatsiooni esindajaid hõlmavas kvalitatiivuuris, et digivaendid ja veebipõhised suhtluskanalid pole olulised üksnes noorte jaoks, vaid on kohati kriitilise tähtsusega ka cakaatele inimestele, pakkudes võimalust olla

sagedasemas kontaktis nii pereliikmete kui ka tuttavatega.

Meedia loovkasutamine

Tänapäeva noort põlvkonda on nimetatud ka „põlvkond C-ks“, milles C tähistab loovust (*creativity*). Digitaalsetes keskkondades põimub meedia kasutamine sisuloomega, andes alust kõnelda hübriidpraktikast nimetustega *produsage* või *prosumption*, mille oleme eestindanud sõnana „loovkasutamine“.

Laste ja noorte meedia loovkasutuspraktikaid uurisime Euroopa eri maade näitel. 25 Euroopa riigis tehtud EU Kids Online'i küsitluse tulemuste põhjal leidsid Pille Pruulmann-Vengerfeldt ja Pille Runnel, et veebikeskkonnas harrastatavate loometegevuste arv kasvab lastel koos vanusega. Samas ei järgi see areng kindlaid hierarhilisi astmeid, vaid pigem erinevaid radu, mille kujunemist mõjutavad olemasolevad võimalused, iga riigi kultuurikonkreetst ning avalikkuse suhtumine eri laadi veebitegevustesse.

Meie uuringud näitavad, et meedia loovkasutamine (nt blogides ja sotsiaalvõrgustikes) ja eakaaslaste vahetu tagasiside võimaldavad noortel pidevalt (uuesti) konstrueerida enda identiteeti ning kujundada arusaamu ühiskonnas käibivatest väärtustest ja normidest. Andra Siibak koos kolleegidega Rootsist tõdeb, et eelteismeliste visuaalsed eneseesitlusstrateegiad, mis avalduvad sotsiaalvõrgustikesse üleslaetud fotodel, peegeldavad ilmekalt sotsiaalselt ebamäärasust (nt vanuse ja soorollide puhul), mida noored igapäevaselt kogevad. Samas aitab sotsiaalmeedias tegutsemine arendada mitmesuguseid oskusi (nt fototöötlus) ja seeläbi parendada noorte digitaalset pädevust.

Teismeliste blogide analüüs näitas, et postituste teemad ja žanrid peegeldavad puberteedia kogemusi ja arenguülesandeid. Lukas Blinka ja tema kaasautorid väidavad, et enamikul juhtudel on postituste kujuteldavaks auditooriumiks tuttavad cakaaslased, mitte anonüümsed lugejad. Üldiselt tähendab blogimine vana päevikupidamise praktika avaldumist uues vormis.

Noorte ja vanemate internetikasutajate arusaamad privaatsusest on erinevad ning see avaldub ka eri laadi privaatsusstrateegiates. Andra Siibaku ja tema kaas-

autorite uurimustest selgus, et privaatsuse ja eneseavamisega seonduvad võimalikud probleemid on ka üks peamisi põhjuseid, miks paljud noored on otsustanud suhtlusportaalide kasutamisest loobuda või polegi neid kasutama hakanud. Osa noore jaoks on suhtlusportaalide kasutamine raskendatud seetõttu, et nende vanemad on selle ära keelanud. Kõige levinuma põhjusena toovad noored siiski välja huvipuuduse, pidades suhtlusportaalides tegutsemist ajaraiskamiseks, igavaks ja mõttetuks.

Suhtlusportaalide mittekasutajad erinevad kasutajatest ka üldiste meedia- ja ajakasutuse eelistuste ning sotsiaalsete suhete poolest. Näiteks kalduvad nad introvertsusele, kohati ka tehnofobiale, neile on omane vähene uudishimu teiste inimeste elus toimuva vastu ja ka mõnevõrra väiksem pühendumine lähisuhetele. Nende internetikasutust iseloomustab praktiline lähenemine (tehakse pangatoiminguid, kasutatakse infotsinguks, õpingute ja töö eesmärgil), mitte aga suhtlus, niisama löbu pärast „ringivaatamine“ või oma isikliku elu presenteerimine. Samuti ei vasta suhtlusportaalid mittekasutajate infovajadustele ega -eelistustele, mistõttu need kanalid ei kuulu nende „meediarepertuaari“.

Meediakasutuse varjuküljed

Teoreetilises ülevaates paigutasime laste ja noorte internetikasutuse heaolukäsitluste raamistikku. Järeldasime, et turvalisel ja oskuslikul internetikasutusel võib olla laste arengule ja sotsiaalsele heaolule märkimisväärselt positiivne mõju. Samas võib ülemäärane ja/või oskamatu netikasutus mõjuda negatiivselt laste füüsilisele, psühholoogilisele ja sotsiaalsele heaolule ning mõnele materiaalsele ja arengulisele heaolu aspektile.

Kuna teismeliste ülemäärane internetikasutus (mida nimetatakse ka internetisõltuvuseks) on aktuaalne ja sageli ka avalikkust painav teema, pühendasime sellele EU Kids Online'i küsitlusandmete analüüsi näol mitmeid uuringuid. Lukas Blincka ja tema kolleegid leidsid, et Euroopa lapsed erinevad maade lõikes nii ülemäärase netikasutuse keskmise taseme kui sellega seonduvate näitajate osas. Eesti 11–16-aasta-

Meediapädevuse
õpetamise ja
interneti kasutamise
juhendamise
tuleks alustada juba
lasteaias, rääkimata
koolikeskkonnast, kuhu
lõimitakse digitaalseid
vahendeid üha
tempokamalt.

sed lapsed on interneti liigkasutuse näitajate poolest Euroopas esikohal. Üldiselt on internetisõltuvuse risk kõrgem psühholoogiliste ja käitumisprobleemidega ning riski- ja sensatsioonihimuliste noorte hulgas. Üllatuslikult ei ilmnenud enamikus maades ülemäärases netikasutusel erinevusi poiste ja tüdrukute vahel. Ülemäärase

internetikasutuse mõõdukad näitajad on seotud nii probleemide (emotsionaalsed häired) kui ka plusspoolega (suuremad digitaalsed pädevused), samas kui internetisõltuvuse kõrge tase on seotud üksnes varjukülgedega (tähelepanu- ja enesekontrolli häired ning *online*-mängudele keskenduv veebitegevus).

EU Kids Online'i Eesti andmestiku põhjal keskendusime seksuaalse sisuga sõnumite saamisele kui ühele lapsi ja noori enim häirivale *online*-riskile. Leidsime, et ka selle riski kogemise tõenäosus on suurem riskialtimate käitumise ja psühholoogiliste probleemidega laste seas. Veebikeskkonnas saadud sõnumeid tajuvad suurema tõenäosusega seksuaalselt ahistavana lapsed, kes kalduvad internetisõltuvusele ning kelle vanemad jälgivad nende netikasutust vähem. Olulise leiuna ilmnes, et vene keelt kõnelevatel lastel on võrreldes eesti rahvusest eakaaslastega suurem risk saada *online*-keskkondades seksuaalse sisuga sõnumeid ning tunda end nendest häirituna.

Meediakasvatuse tähtsus?

Võime eeldada, et tänapäevases infoküllases ühiskonnas mängib meediakasvatust ja -haridust üldises sotsialiseerimisprotsessis väga olulist rolli. Kuidas on tegelikult? Sellele küsimusele vastamisel keskendusime suure osas laste meedia-, eriti internetikasutuse *sotsiaalsele vahendamisele*, mille määratlemiseks pakkusime välja kahese jaotuse: (1) *sotsiaalne toetamine*, mis hõlmab õpetajate, eakaaslaste, vanemate või teiste pereliikmete poolset abistamist, juhendamist, kooskasutamist ja tõlgendamist, ning (2) *reeglid ja piirangud* (nii sotsiaalsed kui tehnilised), mille kehtestavad enamasti õpetajad ja lapsevanemad.

Tuginedes Denis McQuaili käsitlusele meedia vahendaja rollidest ning laste internetikasutuse sotsiaalset vahendamist puudutavate uurimuste tulemustele, lõime vahendaja-rollide tüpoloogia: (1) *väravavaht*, kes valib laste jaoks välja teatud meediakogemused ja jätab tahtlikult või ebateadlikult kõrvale teised; (2) *treener* (ehk *teejuht*), kes näitab meediamaaistikul teed ja aitab aru saada sellest, mis on raskesti mõistetav või millega on raske toime tulla; (3) *aken*, mis avarab laste vaatevälja ja teadmisi

meediamaaailmast ning selle positiivseid kasutusvõimalusi; (4) *nõustaja* või *usaldusisik*, kelle poole lapsed pöörduvad pärast negatiivset internetikogemust.

Empiirilistes uuringutes vaatlesime riikidevahelisi erinevusi laste internetikasutuse sotsiaalses vahendamises. Näitasime, et riikide tasandil mängivad lisaks valitsevatele väärtushinnangutele rolli heaolurežiimid, mis kujundavad naiste tööhõivet ja avaliku lastehoiuteenuse kättesaadavust ning mõjutavad seeläbi strateegiaid, mida lapsevanemad saavad kasutada laste kasvatamisel, sealhulgas meediakasutuse vahendamisel. Eesti lapsevanemad on laste internetikasutuse sotsiaalses vahendamises võrdlemisi passiivsed, jäädes sarnaselt teiste Ida-Euroopa riikide vanematega alla Euroopa keskmisest.

Meie analüüsid kinnitasid, et Eesti lapsevanemaid iseloomustab kõikumine autoritaarsete ja liberaalsete kasvatuspõhimõtete vahel. Lubamise-keelamise, heakskiidu-hukkamõistu ning kontrollivajaduse piirid on hägustunud, tekitades vanemates segadust. See avaldub ka laste internetikasutuse sotsiaalse vahendamise soolistes erinevustes. Nii pooldavad Eesti vanemad poiste puhul autoritaarset, käskudel-keeldudel põhinevat internetikasutuse vahendamist. Tüdrukute meediakasvatuse poole pööravad vanemad suuremat tähelepanu netiturvalisusele, kuid on palju liberaalsemad internetis veedetava aja ja veebitegevuste suhtes.

Vanemliku vahendamise tüüpidest on sobivaim aktiivne, sotsiaalselt toetav vahendamine, seda eriti siis, kui laps on kogenud internetis midagi häirivat. Piirav ja keelav vahendamine võib kaasa tuua ka soovimatuid tagajärgi. Näiteks ilmnes uuringust lasteaialastega, et krimisarja vaatamise katkestamine poole pealt lapse magamaminekuaja tõttu tekitab lastes häiritust, sest süüdlane jääb tabamata ja kuritöö karistuseeta.

Õpetajatepoolne vahendamine on nii Euroopas kui ka Eestis positiivselt seotud õpilaste digitaalsete ja netiturvalisuse pädevustega, mis lubab väita, et õpetajad täidavad Euroopas üldiselt *veebiteejuhtide* või *treenerite* rolli. Niisugune seosemuster ei ilmnenud siiski kõigis uuritud 25 riigis, viidates sellele, et õpetajate treeneriroll võib olla alles kujunemisejärgus.

Eesti õpetajad rakendavad enamasti

internetikasutust piiravat ja reguleerivat strateegiat. Levinud on ka treenerirolli täitmine, kuid õpetajate tegevus nõustaja või usaldusisikuna osutus tagasihoidlikuks. Eesti keelt rääkivate ja väikestest asulatest pärit laste õpetajad sekkuvad laste internetikasutusse aktiivsemalt ning pakuvad internetiohtude korral rohkem nõuandeid ja abi kui vene keelt kõnelevate ning suuremates asulates elavate laste õpetajad.

Kristi Vinteri uurimustest selgus, et Eesti lasteaiaõpetajad ajavad meediakasvatuse sageli segamini digitaaltehniliste vahendite kasutamisega õppetöös. Meediakasvatust peetakse küll tähtsaks, kuid hinnatakse võrreldes õppekava teiste valdkondadega tunduvalt madalamalt.

Virtuaalmaailmas läheb
tarvis samasuguseid
sotsiaalseid oskusi ja
käitumisreegleid nagu
mujal.

Praktilised soovitused

Kuivõrd pealekasvavate põlvkondade ni jõuab ümbritsevas maailmas toimuv suuresti nende igapäevaelu lahutamatuks osaks saanud elektroonilise ja sotsiaalmeedia kaudu, on oluline pöörata tähelepanu kõigile vahendatud kommunikatsiooni aspektidele, mis laste ja noorte arengule ja käitumisele mõju avaldavad.

Lastevanematele suunatud juhistes on olulisel kohal sammud, millega valmistada ette laste esmased kokkupuuted digimaailmaga. Noorematel kui 9-aastastel on raskusi virtuaalse ja lavastatud reaalsuse eristamisega pärismaailmast, kuna selles vanuses ei ole veel arenenud vajalik kriitikameel. Uuringud on näidanud, et sageli ülehindavad täiskasvanud laste internetioskusi. Väärrib rõhutamist, et virtuaalmaailmas läheb tarvis samasuguseid sotsiaalseid oskusi ja käitumisreegleid nagu mujal, mistõttu oskab ka lapsevanem, kelle

teadmised arvutitest või internetist ei ole kõrgtasemel, pakkuda asjakohast nõu ja abi, et kokkupuuted arvutimaailmaga ei kujuneks lapsele problemaatiliseks elamuseks. Last tuleks julgustada häirivatest juhtumitest viivitamata rääkima. Perekonnas on sageli alahinnatud ressursiks internetikasutuses kogenumad vanemad õed-vennad, kes saavad mõningate murede lahendamisel samuti abiks olla.

Meediapädevuse õpetamise ja interneti kasutamise juhendamisele tuleks alustada juba lasteaia, rääkimata koolikeskkonnast, kuhu lõimitakse digitaalseid vahendeid üha tempokamalt. Meediakasvatuse soovitamise õpetajate toetaval suunamisel kaasata rohkem laste ja noorte eakaaslast, kellel on oluline roll üksteise juhendamisel ja vastastikusel õppimisel. Teisalt on lasteaedadel ja koolidel head võimalused jagada vastavaid teadmisi ka lastevanematele, informeerides neid näiteks arvutikasutamise soovituslikest ajapiirangutest ja lasteaia või koolis ilmnevatest meedia võimalikest mõjudest ning soovitates infomaterjale ja artikleid. Tänuväärseid on ka vanematele korraldatavad koolitused ja omavahelised kogemuste vahetamine üritused.

Politiikakujundajatele mõeldud suunistes toob GENIRE võimalikult varase meediaõpetuse ja -kasvatuse kõrval esile ka veebiriskide tundmise ning vastavate käitumispraktikate omandamise vajaduse. Soovitame tuua koolidesse nn laiendatud arvutiõpetuse, mis pööraks tehniliste oskuste kõrval tähelepanu sotsiaalsetele strateegiatele, mida laps või noor saab kasutada näiteks oma privaatsuse kaitsmisel ja küberkiusamise või netiahistamisega toimetulekul. Noortele on tänapäeval eriti olulised digitaalse identiteedi loomise ja kaitsmise oskused, kuivõrd need aitavad suurendada sotsiaalset haaret ning kontrollida ka oma digitaalset jalajälge ja teadlikumalt kujundada virtuaalset portreed, millest võivad hilisemas elus sõltuda nii sotsiaalsed suhted kui ka karjäär. ■

1 Uuringud said teoks Eesti Teadusagentuuri granti ETF 8527 ning haridus- ja teadusministeeriumi institutsionaalse uurimistoetuse IUT 20-38 toel.